DE RESTAURATIE VAN EEN DOCUMENTENKIST UIT INDIA

In 2011 verwierf het Rijksmuseum een vroeg 18^e-eeuwse documentenkist uit India (afb. 1).^{*} De kist is vervaardigd uit ebbenhout en ingelegd met ivoor. Het ivoor is gegraveerd, de gravure heeft een zwarte vulling. Het ivoren inlegwerk in de vorm van bloem- en bladranken spreidt zich uit over het gehele oppervlak van de kist. Op het vlakke deksel is in elke hoek en halverwege de lange zijden een vaas aangebracht. Vanuit deze vazen verspreiden de plantmotieven zich over het deksel. Variaties van deze decoraties bevinden zich zowel op alle buitenzijden als aan de gehele binnenzijde van de kist. In een rechthoekig kader aan de binnenkant van het deksel is een nog ongeïdentificeerd familiewapen aangebracht. Het interieur, bestaande uit twee langwerpige bakjes en negen laatjes, is behalve met ivoor, ook versierd met schildpad gelijmd op een goudkleurig folie.

Achtergrond

De documentenkist is hoogstwaarschijnlijk vervaardigd in de Indiase stad Vizagapatnam. In deze stad aan de Coromandekust ontwikkelde zich aan het einde van de 17^e eeuw een meubelmakers-industrie waarbij traditioneel ivoorinlegwerk werd toegepast op Westerse meubelontwerpen.¹ De smelting van Westerse vormen en Indiase materialen en technieken kwam voor in verschillende delen van India. Deze concentreerde zich vooral daar waar de Europese handelsposten en nederzettingen zich bevonden. In Gujarat, de Malabarkust, de Coromandekust en Bengalen ontwikkelden zich diverse centra voor het vervaardigen van meubelen. Vizagapatnam is hiervan het bekendste centrum. De meubelen die hier werden gemaakt, stonden bekend als luxeproducten en werden door bestuurders en handelaren graag meegenomen naar Europa.²

Het is onbekend hoeveel werkplaatsen er waren in Vizagapatnam. Ook van de werkwijze is weinig bekend. Aan de objecten is wel te zien dat de handwerkers bekend waren met het Europese schrijnwerk. De vroegste meubelen afkomstig uit Vizagapatnam, uit de late 17^e eeuw en het begin van de 18^e eeuw, werden vervaardigd uit ebbenhout en rijk versierd met ivoren bloemmotieven die ook gebruikt werden op Indiase sitsen. In de loop van de 18^e eeuw werden ook andere houtsoorten gebruikt zoals teak, palissander, padouk en sandelhout. De bloemmotieven verspreidden zich niet langer over het gehele oppervlak, maar concentreerden zich tot banden langs de randen van de kisten. Aan het einde van de 18^e eeuw werd het gehele oppervlak van de meubelen bedekt met fineer van ivoor. Deze velden werden zowel gegraveerd met bloemmotieven als met architecturale scenes.³

Het Rijksmuseum heeft in totaal zes kistjes en bureaukabinetjes uit Vizagapatnam in de collectie. Deze ebben documentenkist, rijkelijk ingelegd

Afb. 1
Documentenkist van
ebbenhout ingelegd
met ivoor, h. 14 cm.,
br. 52 cm., d. 34,5 cm.,
Vizagapatnam, India,
circa 1710-20,
Rijksmuseum,
inv.nr. BK-2012-1,
foto na behandeling.
Foto: afdeling Beeld van
het Rijksmuseum.

met bloemdecoraties in ivoor is met een datering van circa 1710-20 het vroegste voorbeeld van deze collectie. De ingelegde bloemdecoraties zijn in het hout gelijmd. Grotere ivoren oppervlakken zoals het bandwerk, lijstwerk en de ladefronten zijn gelijmd en tevens verstevigd met ivoren pinnetjes. Het schildpad is gelijmd en is bovendien bevestigd met kleine messing nageltjes. In het deksel zijn ebben pinnetjes toegepast, deze dienen om de gelijmde verbindingen te verstevigen. Zowel de ivoren en ebben pinnetjes als de messing nageltjes zijn origineel. Deze opvallende vervaardigingstechnieken zijn ook op andere meubels uit Vizagapatnam terug te vinden.

Conditie

Bij het bestuderen van de kist werd al snel duidelijk dat het circa 300 jaar oude object in het verleden veel schade heeft opgelopen en meer dan eens is

Afb. 2 (links)
Detail van oude restauraties aan de constructie, de ingezette roodbruine houten stukken waren afgedekt met ebbenfineer en kwamen tevoorschijn bij het losnemen hiervan.

Afb. 3
Detail van onregelmatige en beschadigde witte en zwarte vullingen aan de buitenzijde van het deksel.

gerestaureerd. Veel van deze oude restauraties waren storend van uiterlijk en toonden het object niet zoals het oorspronkelijk bedoeld is.

De constructie van de kist was stabiel en in goede staat, daarentegen was er veel schade aan de constructie van het deksel. Het deksel is vervaardigd uit een middenpaneel met daaromheen een raamwerk waarvan de regels in verstek bij elkaar komen. Door de werking van het hout is in het verleden veel schade ontstaan aan deze constructie. Dit was te zien aan verschillende restauraties die aan het deksel zichtbaar waren. Zowel aan de voorzijde als aan de achterzijde van het deksel waren aanvullingen van ebbenfineer zichtbaar. Waar dit fineer losliet kwamen aanvullingen aan de constructie van verschillende houtsoorten tevoorschijn (afb. 2). Naast aanvullingen in ebbenfineer waren er aan het oppervlak rondom het ivoeren bandwerk ook veel aanvullingen gemaakt met vulmiddelen. Voor het ebbenhout was een zwart vulmiddel gebruikt, voor het ivoor een witte. Deze vullingen hadden een onregelmatig oppervlak en waren deels uitgebrokkeld (afb. 3). Naast deze oude restauraties bleek er veel beweging te zitten in de constructie van het deksel. Onder de ovale ivoeren band aan de buitenzijde en de rechthoekige ivoeren band aan de binnenzijde van het deksel zaten vermoedelijk scheuren. Door de beweging in het deksel lieten zowel aanvullingen als origineel materiaal los. De ovale ivoeren band was tijdens een voorgaande restauratie vastgezet met kleine messing schroeven. Vermoedelijk is de kist ooit gevallen, er zijn veel restauraties zichtbaar op de hoeken en het binnenwerk was enigszins ontzet.

Naast de vele oude restauraties aan het deksel was er nog een andere oude behandeling die erg in het oog sprong. De gehele buitenzijde van de kist, en de binnenzijde van het deksel was voorzien van een vernis. De vernis was dik en onregelmatig aangebracht en geel van kleur. Dit zorgde voor een groot contrast met het interieur van de kist, waar geen vernis op was aangebracht. Het ivoor had hier nog zijn originele witte kleur en zachte glans. In de literatuur over meubelen uit Vizagapatnam wordt nauwelijks gesproken over de oppervlaktebehandeling van deze objecten. In de beschrijving van het werkproces wordt alleen gesproken over het schuren en polijsten van het oppervlak.⁴

Vermoedelijk werd er geen afwerking op de meubelen aangebracht en werd het oppervlak slechts gepolijst. Ebben en ivoor zijn zeer geschikte materialen om te polijsten. De vernis op de documentenkist was niet origineel, deze was over alle eerdere restauraties aangebracht. Naast zijn onregelmatige uiterlijk en gele kleur was de afwerking vooral langs de randen weggesleten, ook was de vernis plaatselijk blindgeslagen.

Het doel van de behandeling was zowel het object te stabiliseren als toonbaar te maken voor eventuele tentoonstelling. Hierdoor is het besluit genomen om de constructie van het deksel te herstellen waarbij de oude restauraties werden behouden tenzij deze als storend werden ervaren. Daarnaast is besloten de vernis van de kist te verwijderen, omdat deze niet origineel en beschadigd was. Ook verstoorde de vernis het algemene beeld van de kist.

Restauratie van het deksel

Om bij de scheuren in het deksel te komen moesten de ivoren banden aan beide zijden van het deksel worden losgehaald. Om hier bij te komen moesten eerst alle vullingen die zich rondom deze banden bevonden worden weggehaald. De vullingen waren al grotendeels uitgebrokkeld en konden eenvoudig worden verwijderd. De achtergebleven restjes konden in water worden opgelost. De messing schroeven werden losgedraaid, waarna de ivoren delen met behulp van spatels konden worden opgelicht. Dit moest zeer voorzichtig gebeuren, omdat het ivoor niet alleen met lijm, maar ook met kleine ivoren pinnetjes aan het ebbenhout verbonden was. De pinnetjes

Afb. 4
Tijdens restauratie, verwijdering van de ivoren ovale band, scheuren en gaten in de constructie worden zichtbaar.

Afb. 5 (links)
Tijdens restauratie, aanvulling van de gaten in de constructie en ophoging van het oppervlak onder de ovale band met notenhout.

Afb. 6
Tijdens restauratie, opvulling van de lacunes met ebbenhout en ivoor (foto gemaakt na verwijdering vernis).

moesten met het ivoor mee omhoog worden gelift. Bij het loshalen van het ivoor zijn drie soorten lijm aangetroffen, dit duidt op verschillende oude restauraties. Het vermoeden dat er scheuren in het ebbenhout zaten, werd met het verwijderen van het ivoor bevestigd. Naast verschillende scheuren kwam ook een aantal grote lacunes in het hout te voorschijn (afb. 4). Om de constructie te stabiliseren moesten deze gaten en scheuren met hout worden gevuld. Er is gekozen om deze aanvullingen te maken van notenhout, dit is een sterke en compacte houtsoort. Aangezien de aanvullingen zich onder het ivoor bevinden, zijn deze na restauratie niet zichtbaar. Door het gebruik van een andere houtsoort is het bij een eventuele latere behandeling duidelijk dat het hier om aanvullingen gaat. Per lacune is het notenhout passend gemaakt en ingelijmd (afb. 5).⁵ Om de ivoren banden op de goede hoogte terug te kunnen lijmen is het oppervlak onder de banden uitgevuld met dunne plakjes notenhout (afb. 5). Nu konden de ivoren delen weer op dezelfde hoogte als het omringende ebbenhout worden teruggelijmd. De ivoren pinnetjes waarmee de banden vastzaten, garanderen dat alle delen weer op dezelfde positie zijn teruggelijmd.

Na de aanvullingen aan de constructie van het deksel moest het oppervlak van het deksel worden aangevuld. De losse oude aanvullingen van ebbenfineer werden weer op hun plek teruggelijmd. De verwijderde vullingen zorgden voor lacunes aan het oppervlak. Er is besloten om deze lacunes zo veel mogelijk met ebbenhout en ivoor aan te vullen, hierbij is geen origineel materiaal verwijderd. Aan beide zijden zijn in totaal circa 25 stukjes ebbenhout ingezet en circa tien kleine aanvullingen gemaakt van ivoor. De aanvullingen zijn op maat gemaakt, ingelijmd en met een beitels op de goede hoogte gestoken (afb. 6). Lacunes die te klein waren om met hout te worden aangevuld, maar toch erg in het oog sprongen zijn aangevuld met Modostuc en vervolgens geretoucheerd.

Verwijderen van de vernis

De laatste stap in de restauratie van de kist was het verwijderen van de vernis aan de gehele buitenzijde van de kist en de binnenkant van het deksel. Een monster van de afwerking is geanalyseerd met Py-GCMS[®] door Hent

Afb. 7
Tijdens restauratie,
verwijdering van de
verniss.

van Keulen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Hieruit bleek dat het om een spiritusverniss ging met Manilla copal. Een spiritusverniss is een hars, in dit geval Manilla copal, opgelost in een alcohol. Aangezien de hars opgelost was in alcohol, zou deze hiermee ook te verwijderen moeten zijn. Na testjes met verschillende oplosmiddelen bleek de afwerking inderdaad het best oplosbaar in ethanol. De afwerking is daarom grotendeels verwijderd met wattenstaafjes met ethanol (afb. 7). Hierbij moest worden opgelet voor de vulling van de gravures, deze is namelijk ook oplosbaar in alcohol. De praktijk wees uit dat er voldoende tijd was om de afwerking helemaal op te lossen, voordat de vulling van de gravures ging oplossen. Op delen waar de hechting tussen de verniss en het oppervlak slecht was, is de verniss mechanisch verwijderd met behulp van een krabbertje gemaakt van schildpad. Dit materiaal heeft voldoende kracht om de verniss weg te krabben zonder krassen achter te laten op het oppervlak. Aan de achterzijde van de kist zat vooral langs de randen veel vuil in de verniss, dit liet zich niet oplossen met ethanol. Om de verniss hier toch te kunnen verwijderen zijn er testjes gedaan met verschillende soorten gels. Slechts één gel bleek effectief, een Pemuleng gel met 10% benzylalcohol. Pemulen TR-2 is een synthetische gelvormer waarmee een waterachtige gel gemaakt kan worden. Aan deze gel kan tot circa 20% oplosmiddel worden toegevoegd om verouderde vernissen te verwijderen.⁷ De gel werd met een kwast op delen van het oppervlak aangebracht. Door de gel heen en weer te bewegen kwam de vuile vernisslaag los en kon deze zo van het oppervlak worden weggeveegd. Het residu van de gel werd hierna met water verwijderd, dit was zeer praktisch aangezien de vulling van de gravures niet in water oplosbaar is.

Resultaat

Door de restauraties aan de constructie van het deksel is het object weer stabiel. De ontwikkeling van verdere schades is hierdoor voorkomen. De verwijdering van de beschadigde en storende vulmiddelen en de aanvulling van de lacunes met originele materialen heeft ervoor gezorgd dat het deksel weer een geheel vormt. Met de verwijdering van de vernis is de originele kleur en het zacht glanzende oppervlak van de kist weer zichtbaar geworden. De buitenzijde en het interieur hebben nu weer een overeenkomstig fraai uiterlijk, met dien verstande dat de gravure van de buitenkant plaatselijk weggesleten is. Niet storende oude aanvullingen zijn ook geaccepteerd. Het object is nu helemaal klaar om aan het publiek getoond te worden en zal bij een van de toekomstige wisselingen van de collectie een plaats krijgen in het museum.

- *Laura Koster studeert Conservering en Restauratie, discipline Hout en Meubelen aan de Universiteit van Amsterdam. Tijdens het laatste jaar van haar opleiding liep zij stage in het Rijksmuseum, momenteel loopt zij stage bij Bruijs & Streep Meubelrestauratie in Haarlem. De restauratie van de documentenkist vormt een eindopdracht van de opleiding.*

Literatuur

- Laura Hinde, 'Pemulen and Xanthan Gells: Properties and Applications', *The Picture Restorer* 43 (2013), pp. 35-7.
- Amin Jaffer, *Luxury Goods from India: The art of the Indian Cabinet-Maker*, V&A Publications, London, 2002.
- Amin Jaffer, *Furniture from British India and Ceylon: A Catalogue of the Collections in the Victoria and Albert Museum and the Peabody Essex Museum*, V&A Publications, London, 2001.

Noten

- * Met dank aan Paul van Duin en Jan van Campen (Rijksmuseum), Sylvia Nijhuis (Universiteit van Amsterdam) en Henk van Keulen (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).
- * Fotografie: Laura Koster (m.u.v. afb. 1)
- 1. Jaffer 2001: 172.
- 2. Jaffer 2002: 9.
- 3. Jaffer 2001: 173-4.
- 4. Jaffer 2001: 175.
- 5. Alles besproken in het artikel is gelijmd met Sheppy Scotch Glue.
- 6. Pyrolyse Gas Chromatografie-Massa Spectometrie.
- 7. Hinde 2013: 36.